

ЮКСАК МАЪНАВИЯТЛИ ЁШ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ.

Ёшлар билан ишлаш бўйича

декан ўринбосари **А.Холбоев**

Аннотация: Мазкур мақолада таълим тизими элементлари, таълим жараёнлари ва ижтимоий ҳаёт ўртасидаги қонуниятлар ҳамда таълим жараёни инновацион ривожлантиришнинг таҳлили, юксак маънавият ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: Таълим, инсон, давлат, маънавият, жамият, инновация, объект, субъект, ғоя, қонуният, тизим, жараён, ижтимоий, иқтисодий, маданий, маънавий, субстанция, методология, принцип, мезон.

Бугунги кунда таълим – тарбия жараёнларини самарали ташкил қилишда, буюк ота – боболаримизнинг маънавий меъросларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Уларнинг ёш авлод тарбияси борасидаги жами саъйи – ҳаракатлари таҳсинга сазовордир. Шунинг учун ҳам ёшлар ўртасида бунёдкор ғояларни тарғиб қилишда ибрат – намуна тизимини янада жонлантириш бугунги кунда муҳим аҳамият касб этишини инобатга олган ҳолда, юксак маънавиятли шахс тарбиясини шакллантиришни долзарб деб ҳисоблаймиз.

Бундай долзарб муаммолар ечимини оила, таълим муассасалари ва маҳалла фаолияти уйғунлигида олиб боришни йўлга қўйиш орқали амалга ошириша бўлади. Бунинг учун Халқимиз маънавиятининг тарихий илдизларига эътиборни қаратиш керак. Бунда она заминда яратилган ижод намуналари муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Асосан, қадимги тош битиклар, ривоятлар, афсоналар, ҳикоятлар ва дostonларга, яъни халқ оғзаки ижоди, халқ амалий саънати, халқ ҳаракатли ўйинларига бориб тақалади. Мисол учун ҳаммамиз севиб ўқийдиган Спитамен, Алпомиш, Гўрўғли, Тўмарис ва Широқ тўғрисидаги ривоят ва дostonлар ёш авлодни ватанпарварлик, мардлик, дўстлик, садоқат, вафо, ватаннинг мустақил, озод келажаги парлоқ бўлиши учун фидоийлик кўрсатишга чорлайди, даъват этади.

Ёшларни юксак маънавиятли шахс сифатида тарбиялашда миллий маънавиятимизнинг тарихий илдизлари муҳим аҳамият касб этади 1) маънавиятнинг шаклланиши, тарихий тараққиёт жараёнида тадрижий тарзда такомиллашуви, инсоният ҳаёти ва ижтимоий муносабатларида қарор топиб бориши ва намоён бўлиши; 2) маънавиятнинг ҳар бир давр ва шароитда ижтимоий турмуш талаб-эҳтиёжларини ўзида ифода этган ғоявий куч сифатида янгилашиб, ижтимоий тараққиётнинг кундалик талабларига мослашган ҳолда намоён бўлишини ифодаловчи тушунча. Кишилиқ жамияти тарихида маънавиятнинг замонавийлашуви “modern” дейилади. Шу маънода,

маънавият инсоннинг ўзлигини англаши билан бошланган ва доимо содир бўладиган маънавий комиллик сари интилишидир. Бу ҳол ҳар бир тарихий даврда халқ ва миллатнинг ўзига хос маънавиятининг шаклланишига олиб келади. Маънавиятнинг тадрижий тараққиётини мутахассислар томонидан даврлаштиришнинг қуйидаги умумий тамойили қабул қилинган: 1. Қадимги маънавий тараққиёт. 2. Ўрта асрлар даври маънавияти. 3. Янги давр маънавияти. 4. Бугунги истиқлол давридаги маънавий жараёнлар ва ўзгаришлар бу соҳадаги замонавийликни ифодалайди. Маънавиятнинг такомил босқичлари шартли бўлса-да, улар орасида ўзаро алоқадорлик ва ворисийлик мавжудки, ҳар бир даврда маънавият кишилик жамияти тараққиётини таъминлашга хизмат қилган ва авлоддан авлодга энг илғор ғоя ва одат, маросимларни мерос қолдирган “Авесто” ва зардуштийлик даври қадимги одамлар маънавиятида анимизм, фетишизм, тотемизм, магия каби қабилавий динларга хос жиҳатларни ўзида мужассам этади. Ўша замон қадриятлари халқ оғзаки ижоди, афсона ва ривоятларда, деҳқончилик ва чорвачилик анъаналарида, урф-о. ва расм-русумларида ўз аксини топган маънавият шакллари тарзида намоён бўлади. Бу давр маънавияти кейинроқ миллий ва жаҳон динлари, илм-фан, адабиёт ва санъат ривожи учун асос бўлган. Бу эса кейинроқ янги давр жаҳон маънавиятининг юксак тараққиётини таъминлади. Шу тариқа маънавият жараёнлари вужудга келдики, ушбу жиҳат бугунги миллий маънавиятимизнинг шаклланишида ҳамда унинг такомил босқичида аждодларимиз меросининг ўрни бекиёс эканлигини кўрсатади. Маънавият билан боғлиқ қонуният шундан иборатки, ижтимоий - тарихий тараққиёт натижасида маънавиятнинг шакллари муайян халқ томонидан яратилиб, тарихнинг ҳар бир босқичида аждодлар қўлга киритган муваффақиятларнинг ижобий қирралари билан бойитилиб, авлоддан авлодга узатилувчи қадриятлар тизимини ташкил қилади. Масалан ўрта асрларда Хоразмий, Фарғоний, Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Алишер Навоий сингари буюк даҳолар томонидан яратилган маънавият намуналари, шунингдек, Имом Бухорий, Имом Термизий, Аҳмад Яссавий, Баҳоуддин Нақшбанд каби алломаларнинг исломий қадриятлар мағзи билан йўғрилган маънавий мерослари минтақа халқлари тафаккурининг шаклланиши ва рив-шида тараққиётимиз пойдеворига муҳим манба бўлди. Халқимиз кўп минг йиллик тарихий тараққиёт жараёнида бугун биз яшаётган заминда аста-секин тақдирнинг залворли синовларига дош бериб, ўз маънавий борлигини намоён эта олган. Унинг шаклланиш жараёни инсониятнинг энг қадимий даврига бориб тақалади.

Ёшларни юксак маънавий руҳда тарбиялашда биз ота – бообларимиз томонидан яратилган фалсафий, илмий ва баддий асарларга мурожаат қилишимиз учун аввалом бор бўлажак ўқитувчиларнинг ўзини унга тайёрлашимиз керак. Биз ёш авлодга фаҳр ва ифтихор билан шуни тушунтиришимиз керакки, буюк алломаларимиз нақақат мусулмон оламига ва маданиятининг ривожланишига, балки бутун дунёнинг ривожланишига

катта хисса қўшган. Мисол учун, Хоразмий, Форобий, Беруний, Ибн Сино, Улуғбек каби қомусий олимларимиз, ал-Бухорий, ат-Термизий, Марғиноний, Замахшарий, Насафий, Нажмиддин Кубро, Нақшбанд каби дин пешволари, илоҳиёт илмининг забардаст алломалари, Лутфий, Навоий, Бобур каби шоир, давлат арбобларининг баддий асарлари жаҳон цивилизациясига катта таъсир кўрсатган.

Милоднинг VIII – IX асрларига келиб ички урушлар нисбатан барҳам топган, ижтимоий ҳаётда нисбатан барқарорлик ҳукм сураётган эди. Бу даврда маданий юк салиш, илм-фан ҳамда адабиётнинг керакли даражада таракқий этиши учун имконият яратиб берган десак хато бўлмайди. Ўша даврнинг буюк мутафаккирларидан бири Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий (783-850) халифа Маъмун ташкил қилган «Байтул ҳикма»да катта мавқега эга бўлганлигини яхти билакмиз. Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий томонидан олға сурган ғояларда юксак маънавиятли шахс тарбиясида умуминсоний кадрятларнинг тарбиявий аҳамияти ёритилган.

Бугунги кунда ёшларни юксак маънавиятли шахс сифатида тарбиялашда Хоразмийнинг қуйидаги ўғитларига алоҳида тўхталиб ўтишимиз мақсадга мувофиқдир. «Ўтмиш даврларда ўтган олимлар фаннинг турли тармоқларида асарлар ёзиш билан ўзларидан кейинги келадиганларни назарда тутардилар. Улардан бири ўзидан аввалгилардан қолган ишларни амалга оширишда бошқалардан ўзиб кетади, уни ўзидан кейин келувчиларга мерос қолдиради, бошқаси ўзидан аввалгиларнинг асарларини шарҳлайди, бу билан қийинчиликларни осонлаштиради... ўзидан аввалгилар ҳақида яхши фикрда бўлади, такаббурлик қилмайди ва ўзи қилган ишидан мағрурланмайди». Бндай бебаҳо фалсафий қарашлар, бутун инсоният оламининг юксалишида умумий талаб, камолот мезони сифатида эътироф этилиши мумкин.

Абу Наср Форобий (873-959) ҳам инсониятни маънан камол топтиришга катта эътибор берган. Форобийнинг инсон маънавиятга оид қарашлари «Мадинатул фозила» таълимотида ўз ифодасини топган. Аллома фозил жамият тўғрисидаги таълимотида юксак ғоялар, адолатли ижтимоий муносабатлар қарор топган даврда вужудга келадиган юксак маънавий мезонлар тизimini изоҳлаб берган. Форобий бундай жамиятда дин ва ҳуқуқ ижтимоий муносабатларнинг асосини ташкил этиб, унда бошқарувни файласуф-ҳукмдорлар амалга оширишини таъкидлайди. Мутафаккир диний қарашлар ғоявий соҳада энг асосий аҳамият касб этган ўша даврда, нафақат Аллоҳ ғоясини, балки инсон, жамият ва илм-фан маънавият ва фалсафий билимларнинг асосий мавзуларидан бири сифатида талқин этган. Шунинг учун ҳам дастлабки Шарқ файласуфларидандир. Маънавият мавзусини Абу Райҳон Беруний (973-1048) ҳам четлаб ўтмаган. Унинг фикрича, маънавиятнинг вужудга келиши ижтимоий муносабатлар, кишиларнинг яшаш тарзи, моддий эҳтиёжлари, қизиқишлари, манфаатлари, талаблари ва мақсадлари билан узвий боғланган. Масалан, кишилар

Ўртасидаги ҳамкорлик одамларнинг бирлашиш эҳтиёжлари кўплиги, ҳимоя қилиш қуроллари камлиги ва душманлардан ўзини ҳимоя қилиш зарурати туфайли вужудга келган. Беруний хунар, савдо-сотик, мамлакактлараро маданий-илмий алоқаларни кучайтириш, ижтимоий ҳаётда илм-фанни ривожлантириш, унинг ролини оширишнинг тарафдори эди. Шу билан бирга, у босқинчиларнинг юртимиз маданий ёдгорликларини йўқотиш соҳасидаги сиёсатини қоралайди, маданий соҳада ривожланишга эришишнинг муҳим аҳамиятларини таъкидлайди.

Жаҳон маданиятига бебаҳо ҳисса қўшган Ҳофиз, Саъдий, Жомий, Навоий каби буюк алломаларнинг юксак маънавиятли шахс тарбиясига оид қарашлари ҳам ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга. Уларнинг бутун жаҳонга машҳур бўлган «Саодатнома», «Гулистон» ва «Бўстон», «Баҳористон», «Хамса» каби бебаҳо асарлари жаҳон маданияти хазинасидан муносиб ўрин эгаллаган. Юксак маънавий – ахлоқни тарғиб қиладиган асарлар бутун дунё адабиётида жуда кам учрайди. Юксак маънавиятли шахс тарбиясига оид анъана юртимиз маданияти тарихида асло тўхтаб қолмаганлиги ҳақли ўзи бу борадаги ишларнинг изчиллигидаг далолат беради. А. Донишнинг «Ўғилларга насиҳат» (XIX а. охири), А. Авлонийнинг «Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ» (XIX а. бошлари) ислом каримовнинг “Юкс ак маънавият – енгилмас куч” асарларини эслаш кифоя. Унда “Бутун дунёга маълум ва машҳур бўлган буюк аллома ва азиз-авлиёларимиз орасида Абдулҳолиқ Гиждувоний ва Баҳоуддин Нақшбанднинг муборак сиймоси алоҳида ажралиб туради. Ота-боболаримиз улуғ авлиё Баҳоуддин Нақшбандга чин дилдан ихлос қўйиб, уни «Баҳоуддини Балогардон» деб таърифлаб келишида теран маъно бор. Унинг «Дилинг Оллоҳда, қўлинг меҳнатда бўлсин» деган ҳаётбахш ҳикмати динимизнинг олижаноб маъно-моҳиятини ёрқин ифодалаб, худдики шу бугун айтилгандек жаранглайди. Манбаларнинг гувоҳлик беришича, Имом Бухорий вафот этган йили, яъни милодий 870 йили тарихимиздаги яна бир мумтоз сиймо — Имом Мотуридий таваллуд топган экан. Имом Мотуридий бобомизнинг ўрта асрлардаги ғоят хатарли ва таҳликали бир вазиятда ўз ҳаётини хавф остига қўйиб, авлодларга ибрат бўладиган маънавий жасорат намунасини кўрсатиб, ислом оламида «Мусулмонларнинг эътиқодини тузатувчи» деган юксак шарафга сазовор бўлгани бу нодир шахснинг улкан ақл-заковати ва матонатидан далолат беради [4]

Ўрта асрлар Амир Темур ва темурийлар даврининг, умумбашарий маънавиятга қўшган ҳиссасини алоҳида таъкидлаш мақсадга мувофиқдир. Подшоҳлар, ҳукмдор ва сиёсий арбобларнинг маънавияти, хулқи, ахлоқ-одоб талаблари, давлат ва сиёсат юритиш санъати баён қилинган «Темур тузуклари»да ижтимоий - сиёсий масалалар билан бирга маънавият масаласига ҳам катта аҳамият берилган. Ушбу асар Шарқ ва Ғарбда машҳур бўлган, кўп марта чоп этилган. Унда сиёсатдоннинг юриш-туриши, сиёсат бобидаги фаолияти, халқ, қўшин, уламолар, аркони давлат ва бошқаларга муносабати учун асосий мезон бўладиган маънавият тамойиллари ўша замон

нуқтаи назаридан баён қилинган. Соҳибқирон Амир Темур томонидан асос солинган буюк империя – бир томондан, миллий давлатчиликнинг реал ҳаётдаги ифодаси бўлса, иккинчи томондан, у юксак маънавиятнинг ривожланишига жуда катта замин яратиб берди. Бугунги кунда биз, ёш авлодни юксак маънавий шахс даражасига олиб чиқиш дастури устида ишлар эканмиз, улардан самарали фойдаланишни йўлга қўйишимиз мақсадга муоффиқ бўлади.

Қадимдан ота - боболаримиз эзгу ғояларга, маънавий меросга, анъаналар ва замонавий талабларга асосланмаган ҳар қандай давлат тизими узокқа бормаслигини яхши англаган холда иш олиб борган. Шунинг учун ҳам бу буюк ўлкада ота – боболар маънавиятига асосланган мустақил, демократик давлат ўз фаолиятини бошлаб, 25 йил ичида мисли қўрилмаган, эришилиши қийин бўлган ютиқларни қўлга киритди. Шу билан бирга, у муайян вақт талаб этадиган, аста-секинлик билан шаклланиб борадиган мураккаб тарихий жараён дир. Шарқ миллий давлатчилигида ахлоқ, маънавият, комиллик ва адолат асосий мезон қилиб олинган. Инсонпарварлик, эзгуликни ҳимоя қилиш, мадани ятини ривожлантириш ҳамма вақт, ҳар қандай шароитда ҳам муҳим соҳа сифатида қаралган. Шунинг учун ҳам айнан ана шу заминда инсоният тарихида бурилиш ясаган ва катта аҳамиятга эга бўлган улкан маънавият яратилиб, авлоддан авлодга узатилиб, бойитиб ва такомиллаштириб келинган. Ўзбек давлатчилиги ва қонунчилиги тарихи жуда бой ва қадимий бўлиб, у милoddан аввалги 3-4 мингинчи йиллардаёқ шаклланган. Табиийки, давлатчилик қарор топган жойда унинг ўзига хос эҳтиёжларидан келиб чиққан қонунчилиги, тартиб ва тамойиллари ҳам вужудга келади. Бу жараён ижтимоий тараққиётнинг турли даврларида халқ дунёқараши, маънавий -руҳий эҳтиёжи билан бирга мавжуд ахлоқий қоидалар, демакки, маънавий тамойиллар билан уйғунлашиб кетган. Амир Темурнинг тарихимиздаги ўрни ва мамлакатни озод қилишдаги хизмати катта. Унинг моҳир давлат арбоби, тажрибали сиёсатдон сифатидаги ўғит ва насиҳатлари кейинги даврнинг сиёсий арбоблари учун ҳам қўлланма бўлиб хизмат қилгани шубҳасиз. **“Амир Темур бобомизнинг бундай чуқур маъноли ҳикматлари халқимизда қадимдан мавжуд бўлган «Билаги зўр бирни, билими зўр мингни йиқар» деган мақолга ҳамоҳанг бўлиб, инсонни доимо ақл-идрок, адолат ва юксак маънавият асосида яшашга даъват этиши билан эътиборлидир («Юксак маънавият – енгилмас куч», 45-б.).**

Имом Бурхониддин Марғинонийнинг 53 китобдан иборат "Ҳидоя" асари маънавиятимизнинг тарихий асослари орасида алоҳида ўрин тутаяди. Мазкур асардан ўрин олган фикр илми — ҳуқуқшуносликка доир қатор кўрсатмалар, қонунлар, ҳулосалар ва фикрлар бу фикрни яққол исботлайди. Кейинроқ бутун Шарқ давлатчилиги айни шу қонуниятларга таяниб, бошқарув усуллари жорий қилганлиги ҳам халқимиз маънавиятининг тарихийлигини кўрсатувчи омидир. Соҳибқирон Амир Темур ҳам ана шундай анъанавийлик асосида ўз давлатида ниҳоятда аниқ ва ҳаётий

қонунчиликни жорий этиб, маънавий масалаларга асосий эътибор қаратгани бежиз эмас. Амир Темурнинг марказлашган давлат ва миллат қудратини юксалтириш учун маънавият ва адолатга асосланган салтанатга асос солиши, Мирзо Улуғбекнинг фан ва маданият равнақи, Алишер Навоийнинг адабиёт ва санъат, илм ва ҳунар аҳлига раҳнамолиги, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва бошқа темурийзодаларнинг турли дин ва мазҳабдаги халқларни бирлаштириб, инсонпарвар жамиятни вужудга келтириш йўлидаги тажрибалари бугунги кунда фахр ҳиссини уйғотади. Буюк аждодларимиз яшаган бу кўхна заминда қадим-қадимдан буён хур фикр кадрланганлиги, фан ва маданият, адабиёт ва санъатнинг нақадар равнақ топганида яққол кўриш мумкин. Фикр эркинлиги туфайли буюк аждодларимиз жаҳоншумул асарлар яратганлар. Улар қолдирган мерос, жамият аъзолари маънавиятини юксалтириш билан боғлиқ интилиш ва ҳаракатлар тарихий тараққиёт жараёнида авлоддан авлодга ўтиб келган. Булар албатта, маънавиятнинг тарихий характерга эга эканлигини кўрсатади. Ана шу тарихий асосларни назарда тутиб Давлатимизнинг Биринчи Президенти Ислам Каримов: **“Бугун бизнинг олдимизда шундай тарихий имконият пайдо бўлдики, биз босиб ўтган йўлимизни танқидий баҳолаб, миллий давлатчилигимиз негизларини аниқлаб, буюк маданиятимиз томирларига, қадимий меросимиз илдизларига қайтиб, ўтмишимиздаги бой анъаналарни янги жамият қуришга татбиқ этмоғимиз керак”**, - деган ғояни илгари сурган эди. Табиийки, ушбу ғоя бугунги тараққиётимизнинг бош мазмунини белгилайдики, бунда маънавий омилларнинг устуворлиги ҳамда унинг тарихийлиги ва замонавийлиги тамойиллари етакчи ўрин эгаллайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т. Ўзбекистон, 1992. - 43 б.
2. Каримов И.А. Баркамол авлод - Ўзбекистан тараққиётининг пойдевори. - Т.: Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1997.
3. Каримов И.А. Жаҳон молиявий ва иқтисодий инқирози, ўзбекистон шароитада уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Т.:«Иқтисодиёт» 2009й
4. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Тошкент “Маънавият”. 2008 й 173 бет